

INGLIZCHA-O'ZBEKCHA MASHINA TARJIMASI UCHUN FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR BAZASINI YARATISH TAVSIFI

Abduraxmonov Umbar

O'zbekiston Milliy universiteti magistranti.

E-mail: umbarabdurahmonov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada inglizcha-o'zbekcha mashina tarjimasi uchun frazeologik birliklar bazasini yaratish, lug'atlarda inglizcha frazeologik birliklarning ishlash tamoyillari, frazeologizmlarning turlari, frazeologik birliklarning o'rganish tarixi, birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilish usullari hamda leksik vositalarining semantik-strukturaviy xususiyatlariga alohida e'tibor qaratildi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, mashina tarjimasi, ma'lumotlar bazasi, emotsional-ekspressiv, nutq sintezatori.

Annotation: In this article, the creation of a database of phraseological units for English-Uzbek machine translation, the working principles of English phraseological units in dictionaries, types of phraseological units, the history of the study of phraseological units, methods of translating units into Uzbek and the semantic-structural analysis of lexical tools special attention was paid to its features.

Keywords: phraseological units, machine translation, database, emotional-expressive, speech synthesizer.

Аннотация: В данной статье описано создание базы фразеологизмов для англо-узбекского машинного перевода, принципы работы английских фразеологизмов в словарях, виды фразеологизмов, история изучения фразеологизмов, методы перевода единиц на Узбекский язык и при семантико-структурном анализе лексических средств особое внимание было уделено его особенностям.

Ключевые слова: фразеологизмы, машинный перевод, база данных, эмоционально-выразительные средства, синтезатор речи.

Zamonaviy lingvistik qarashlar hozirgi tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan til birliklarining nutq faoliyati vositasi sifatida qo'llanish qonuniyatlari va tamoyillarini aniqlash, shuningdek, til birliklarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Bir tomondan, til tizimi va uning asosiy birligi bo'lgan so'zning semantik-tarkibiy barqaror birliklarini tahlil qilishga alohida e'tibor beradi. Frazeologiya til leksikasining bir qismi bo'lgani uchun tilshunoslikning leksikologiya sohasiga mansub bo'limi sifatida qaralib, ikki yoki undan ortiq so'zlarning turg'un birikmasi sanaladi. Frazeologizmlar katta so'zni o'z ichiga olishiga qaramay, ular bir umumiy ma'no bilan birikadi va emotsional-ekspressiv ma'no ifodalaydi. Frazeologizmlar badiiy adabiyotda obrazli va ta'sirli vosita sifatida keng qo'llanilib, odatda, tildagi erkin so'z birikmalari asosida hosil bo'lsa-da, biroq, ular ko'chma ma'noga ega bo'ladi. Turli tillardagi frazeologizmlar o'sha xalqning ba'zi odatlarini aks ettirib, ularni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish, mazmuniga mos keladigan iboralarsiz ishlatiladi. Frazeologizmlar semantik jihatdan

umumlashgan ko'chma ma'no bilan izohlansa, grammatik jihatdan ular yaxlitlik komponentlarining o'zaro bog'lanishi va gapda bir xil tartibni saqlab turishi bilan izohlanadi.

Frazeologik mashina tarjimasi- avtomatik tarjimaning sifatini oshirish uchun Rossiyada professor G.G.Belonogov tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiya hisoblanadi. Unga ko'ra, matndagi tushunchalar ko'pincha alohida so'zlar yordamida emas, balki so'z birikmalari yordamida ifodalanadi. O'z-o'zidan kelib chiqadiki, matnni bir tildan boshqasiga tarjima qilish jarayonida ham mazmunni yuzaga chiqaruvchi asosiy til birliklari alohida so'zlar emas, balki tipik vaziyatlarni ifodalovchi frazeologik birikmalar (bu yerda frazeologik birlik keng ma'noda tushuniladi) hisoblanadi [Abdurakhmonova, N.2020,2022,2023]. Mazkur yondashuvga muvofiq matnda tez-tez uchraydigan so'zlar, iboralar, so'z birikmalari, nutqiy etiket namunalarning tarjima ekvivalentlari bi-lan boyitilgan ma'lumotlar bazasi frazeologik mashina tarjimasi tizimining asosini tashkil etadi. Bunda so'zlarning distributsiyasiga eng ko'p e'tibor beriladi. Bu metod polisemantik so'zlarning tarjimada mos keluvchi to'g'ri ekvivalentini tan- lashga, omonim so'zlarning kontekstdagi holatini aniqlashga, iboralarining ham idiomatik xususiyatini belgilashga imkon beradi.

Taniqli rus tilshunosi A. Shaxmatovning "Sintaksis" asari bu borada kata ishlarni amalga oshirdi. Bu ishni keyinchalik akademik V.V.Vinogradov davom ettirdi. Ingliz frazeologiyasi sohasidagi ulkan ishlar professor Kunin, I. Made by Arnold va boshqalar tomonidan nashr etilgan. Frazeologik birliklar, odatda, hech qanday asosga ega bo'lmagan, nutqda erkin shakllana olmaydigan, lekin tayyor birlik sifatida ishlatiladigan iboralar deb tan olinadi [Abdurakhmonova, N.2020,2022,2023]. Frazeologik birliklarning asosiy xususiyatlaridan biri leksik komponentlar va grammatik tuzilishning barqarorligidir. Muloqot jarayoni natijasida o'zgarib turadigan erkin so'z birikmalaridan farq qiluvchi frazeologik birikmalar o'zgarmas butun frazeologik birikmalar sifatida ishlatiladi.

Shuningdek, akademik V.V. Vinogradov uchta asosiy turni ajratib ko'rsatadi:

Frazeologik bitimlar- bular ma'nosi jihatidan bir-biriga mos kelmaydigan frazeologik birliklar, ularning butun ma'nosi tarkibiy so'zlarning ma'nolari bilan mutlaqoslanmagan bo'ladi.

Frazeologik birlashish - bu frazeologik birliklar, ularning yaxlit ma'nosi tarkibiy qismlarning ma'nosidan iborat va shu bilan birga tarkibiy qismlardan biri birlashma deb ataladi.

Frazeologik birlashma- tuzilishining bo'linishiga qaramay, ular umumlashtirilgan yaxlit ma'noga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, tarjimon tomonidan amalga oshiriladigan tarjima o'zgarishlarini matnlar o'rtasidagi sintaktik, morfologik, leksik va semantik jihatdan kuzatish mumkin. Parallel matnda shunday holatlarni erkin kuzatish, kontekstdan kelib chiqib, so'zlarning o'zaro muqobillarini aniqlash imkoniyati tug'iladi. Kalit so'zlar esa so'zning nechog'lik kontekstda qo'llanganlik chastotasiga qarab belgilanadi. Parallel korpus nafaqat mashina tarjimasi uchun lingvistik resurs, balki bilingval lug'atshunoslik, qiyosiy tarjima, uchun muhim manba bo'lib hizmat tarjimasi uchun parallel Endilikda neyro yoki statistik mashina ma'lumotlar bazasini yaratish va uning tarjima xotirasiga yog'ishtirma tilshunoslik kabi sohalar lingvistik jihatlarini chuqur asosiy obykti sanaladi. Nechog'lik tarjima matnlarning muqobil juftliklari aniqlanib, boyitib borilsa, kelajakda turli uslubga tegishli avtomatik tarjima qiluvchi tarjimon dasturlarning sifatini yaxshilashda qo'l keladi. Shuningdek, parallel ravishda yaratilgan og'zaki (Parallel WaveNet) va yozma matnlar

nutq sintezatoriga doir tadqiqotlar olib borishda mashina fondi vazifasini o'tamoqda.[N. Abduraxmonova.2018]

Shu o'rinda, CLARIN infrastrukturasida 86 turdagi bilingval korpuslarning bazasi kirilganligini alohida qayd etish o'rinli. [Abdurakhmonova, N.2020,2022,2023]. Undagi mavjud parallel korpuslar Yevropa tillariga mansub va boshqa til oilalariga til juftliklarining hajmi, lingvistik razmetkasi, foydalanish imkoniyati, muqobillik konkordansi, matnlarning uslubiy ko'lam va undagi janrlar xilma-xilligiga ko'ra farqlanadi. Ikki tildagi parallel korpuslarni V.Zaxarov shartli ravishda ikki turga ajratadi:

- 1) muayyan tildagi asliyat matnning ikkinchi tildagi aynan tarjimasini;
- 2) biror sohaga oid matnlarning mavzulashtirilgan guruhlar bo'yicha bir tasnifga kiritilishi.

Parallel korpuslar yordamida so'z va so'z birikmalarining o'zaro valentliklarini belgilash muayyan guruhga kiruvchi leksik-semantik guruhdagi so'zlarning semantik maydonini aniqlash, qolaversa, mashina tarjimasini uchun tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi .

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, mashina tarjimasini bazasi ta'limoti uchun o'zbek-ingliz tillari frazeologik birliklarining mukammal bazasini yaratish tarjimon dasturlarning rivojiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kuganova, Sh. Asiljonova. Frazeologik birliklar va tarjima. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies, 2022.
2. B.Abdumuminov. Lingvistik dasturlar uchun o'zbek tilidagi frazemalar bazasini yaratish tamoyillari. Kompyuter lingvistikasi:muammolar, yechim, istiqbollar respublika I ilmiy-texnikaviy konfrensiyasi, 2021.
3. Абдурахмонова, Н., & Бойсариева, С. (2023). ТАБИИЙ ТИЛНИ QAYTA ISHLASHDA (NLP) OKKAZIONALIZMLARNING MORFEM TAHLILI. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 6(3).
4. Abdurakhmonova, N., Tuliyeu, U., Ismailov, A., & Abduvahobo, G. (2022). UZBEK ELECTRONIC CORPUS AS A TOOL FOR LINGUISTIC ANALYSIS. In *Компьютерная обработка тюркских языков. TURKLANG 2022* (pp. 231-240).
5. Abdurakhmonova, N., Alisher, I., & Toirova, G. (2022, September). Applying Web Crawler Technologies for Compiling Parallel Corpora as one Stage of Natural Language Processing. In *2022 7th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK)* (pp. 73-75). IEEE.
6. Khusainov, A., Suleymanov, D., Gilmullin, R., Minsafina, A., Kubedinova, L., & Abdurakhmonova, N. (2020, November). First Results of the TurkLang-7 Project: Creating Russian-Turkic Parallel Corpora and MT Systems. In *CMCL* (pp. 90-101).
7. F. Yusupjanova. Ingliz tilida frazeologik birliklarni o'qitishdagi muammolar. International journal of innovative achievements in science, 2023.
8. N. Abduraxmonova. Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti(monografiya). - Toshkent:Muharrir, 2018. 165b.
9. N. Abduraxmonova. Kompyuter lingvistikasi (darslik) - Toshkent, 2021. 400b.